

Van, ami véget ért

„NINCS VÉGE. EZ A BEFEJEZÉS.” TANULMÁNYOK ESTERHÁZY PÉTERRŐL, SZERK. LŐRINCZ CSONGOR, L. VARGA PÉTER, PALKÓ GÁBOR

Esterházy Péter munkásságáról múlt időben írni – még mindig megdöbbentő és kellemetlenül nehéz. Életművének kanonizációja még/már életében elkezdődött, írásművészetének pedig nemcsak az elkövetkezendő olvasók és szerzők számára lesz hatása, hanem már a *Fancsikó és Pinta* vagy a *Termelési-regény* idején is volt-van. Olyannyira, hogy neve és szövegei emblémává, viszonyítási ponttá váltak a mindenkori irodalmi-kulturális közösségekben: mind Esterházyé, mind EP-é. A regényíró, az elbeszélő, az „én”, amely az érzékelésen és mondatokon kívül saját szövegeinek korlátaira is üptre [itt talán írható ez a szó] gondolt, olyan kihívások elé állította a hagyományos prózaformák és -nyelvek felől érkező értelmezőket, amelyek aligha küzdhetők le egyhamar. Főként akkor, ha nyelvi jellegű kihívásokról van szó, mert EP olyannyira benne él(t) a nyelv(ek)ben, hogy szinte már maga az, tehát a róla, róluk íróknak mindig meg kell küzdeni a leküzdhetetlen féldalassággal. A másik fele pedig az, hogy még a neofita szigorral érkezők is csak nehezen verkedhetik át magukat az EP-recepción. [Szinte hihetetlen, de a Nádas Péter műveiről értekező írásoknak csaknem dupláját, a Petri-recepció közel háromszorosát, Hajnóczyénak ötszörösét teszik ki az EP-vel foglalkozó szövegek. Azt is meg lehetne kockáztatni, hogy generációjából bárkit beelőzött, nem csak jobbról.] Két dolog azonban bizonyos: az egyik, hogy a mesterről visszaverődő fénynyaláb minden grandiózus vállalkozást könnyen más megvilágításba helyez. A másik – kiemelten pozitív bizonyosság – azonban, hogy Esterházy Péter életműve különböző iskolák és szakterületek, egymástól jelentősen eltérő értelmezői közösségek – korszaktól is független – kutatóit bírta olvasásra és írásra, készítette a nyelvben/nyelvről való gondolkodásra.

Az EP-hatás efféle eredményének, Esterházy műveiről való diskurzusnak egyik példája a 2019-ben megjelent *„Nincs vége. Ez a befejezés.” Tanulmányok Esterházy Péterről* című tanulmánykötet. A PIM és a Prae közös kiadásában megjelent gyűjteményes munka 15 szerző írását fogja egybe közel 300 oldalon. A szerkesztők [Lőrincz Csongor, L. Varga Péter, Palkó Gábor] által jegyzett előszó éppen a prózafordulatot is kikényszerítő hatás- és hagyománytörténeti felmérésének jegyében bontakozik ki. Az „ittlét”, az „intenzív figyelem” és a „nyelvművészet” kifejezéseket mozgató előszó voltaképpen a gyázmunkát a „lassú” szövegolvasással összekapcsolva igyekszik újabb értelmezési lehetőségeket kínálni az Esterházy-életmű megközelítéséhez, vagyis „egy kisajátíthatatlan klasszikus pontosabb megértéséhez” [9.]. Innen nézve felettébb érdekes, hogy maga a kötet mennyire visszhangtalan maradt [Vincze Richárd alapos kritikáján kívül voltaképpen nem született a kötetéről részletesebb írás. Vö. Vincze Richárd, *Mélyfúrások*, Irodalmi Szemle online, 2020. 04. 26.], pedig a 2016-os évet követően számos lap- és különszámot szenteltek az Esterházy prózáját tárgyaló írásoknak [2016-ban elsőként talán éppen az *Alföld* és a *Tiszatáj* jelentkezett egy-egy EP-blokkal] – jöllehet, az Esterházy-füzetek sem jártak nagyobb sikerrel. Nyilvánvalóan ennek sok oka lehet, és inkább metakritikai gyökerű problémákkal függ össze, vagyis elsősorban a hazai

irodalomtudományos kötetek szakmai-kritikai fogadtatásával járó dilemmákat hozhatja felszínre, ugyanis – kis túlzással – még a *Herausforderung der Literatur: Péter Esterházy* című 2020-ban megjelent német nyelvű tanulmánykötetnek is nagyobb felhajtóereje volt. [Ez a kötet mellesleg jelentősen épít a tárgyalt 2019-es magyar nyelvű könyvre – szerkesztők, szerzők és szövegeik közti összefüggések formájában, de részben más szempontok és kissé eltérő koncepció alapján szerveződik.]

Mindenesetre azt ki lehet jelteni, hogy nem a „*Nincs vége. Ez a befejezés.*” előszavában jelzett célkitűzések kudarcáról van szó. Már csak azért sem, mert Kulcsár Szabó Ernő „*Gracióz*” kötetlenség: *Szólam és írhatóság Esterházy prózájában* című nyitótanulmánya éppen az előszóban körvonalazott „másfajta” olvashatóság bizonyítéka. A cím éppen az Esterházy-próza jellegadó mintáinak vizsgálatából származó tapasztalat konkretizációját nyújtja, hiszen a megszakítottság, a hálózatosság, az anekdotikus hagyomány fogalmait és a nyelvhez való viszony alapvető retorikai-poétikai karakterét szem előtt tartva vet számot az epikai beszéd narratív újrangolásával. Ez a számvetés pedig nemcsak a kisprózai struktúrák és a *Termelési-regény* vonatkozásában válik jelentős értelmezői vállalkozássá, hanem az 1970-es éveket megelőző epikai beszédmódok hagyományösszefüggéseinek viszonyában is. [Így kerül elő többek között Mikszáth és Márai.] Azért is lényeges EP prózanyelvének hatását ilyen szempontból is mérlegre tenni, mert Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya a magyar bölcsészképzésben meghonosodott *Péterek = posztmodern = nagyelbeszélés vége* – sokszor leegyszerűsítő és homogenizáló – képletét is más megvilágításba helyezi. Többek között azáltal, hogy nem a „műfaji szubverzióban” [12.] megalapozott epikai horizontváltás mellett érvel, valamint a Nádas Péter-féle „ábrázolás” [17.] poétikai modelljétől is elhatárolja Esterházy prózanyelvét.

Nemcsak Esterházy regénypoétikai eljárásait jellemzi a szerkezeti nyitottság, hanem az életművéről szóló, azzal párbeszédre lépő kötetet is, ugyanis különböző tematikus egységek hiányában legalább annyira indokolt, hogy Lőrincz Csongor szövege kövesse a nyitótanulmányt, mint amennyire elszalasztott esélyként fogható fel, hogy nem például Reichert Gábor *A Termelési regény és a realista hagyomány* című tanulmánya következett [mivel Kulcsár Szabónál is ez a leghangsúlyosabb szerepben lévő kötet]. Mindenesetre ezen a ponton körvonalazódhat először az olvasóban, hogy az előszó iránymutatásait, a saját vállalkozás lehetőségeit és határait érintő megfontolásokat komolyan kell venni, mert valóban az egyes olvasatok komplexitása szervezi a könyvet, nem pedig a történeti, kronológiai, elméleti vagy az életművön belül is eltérő prózai formák közti kapcsolatok.

Lőrincz Csongor „*nem valaminek a hiányát akartam evvel jelölni*” [A hallgatás alakzatai Esterházy Péter korai prózájában] című tanulmánya két szempontból is szorosán kapcsolódik Kulcsár Szabó Ernő írásához. Az egyik, hogy a *Fancsikó és Pintával*, valamint a *Termelési-regénnyel* foglalkozik részletesebben. A másik, ami lényegesebb, hogy a hallgatásaktusok nyelvi performativitással való összefüggései a határtapasztalat és az ellenjegyzés problematikáján keresztül tulajdonképpen ugyanúgy a narratív szólamok összetettségének bizonyítékát adják, mint a mondatok gracióz játékosága. A *Fancsikó és Pinta* egymásra rétegződő hallgatásjelenetei például az elhallgatástól a tanúsításon át egészen az adományozásig és az igazságosság kérdésköréig vezetnek, s ezáltal a hallgatás antropológiai lehetőségeit tárják fel.

A beszéd – hallgatással és tanúságtétellel is összefüggő – irányultsága Tolcsvai Nagy Gábor *Testben létezés, átlényegülés, kinyilatkoztatás. Beszédmód a Márk-változatban* című tanulmányában is hangsúlyos szerepet tölt be. Itt azonban már a beszélő nyelvváltozatainak polifóniája, a dialogicitás és a közvetlenség válik meghatározóvá a hallás és megnyilatkozás vonatkozásában. Ez akár egy jobban követhető ívet is kirajzolhatott volna a tanulmányok sorrendjével kapcsolatban, hiszen Dobos István *A gondolkodó emlékezet nyelve. Elhangzó beszéd – tűnékeny írás* című dolgozata a hangzó nyelv rögzíthetőségével járó dilemmákat éppen a beszédhelyzet és a hallgatás relációjába kapcsolja. Ehelyett Bengi László *Függő játszma. Az időtapasztalat formái Esterházy Péter* Bevezetés a szépirodalomba című munkájában című tanulmánya olvasható Tolcsvai Nagy Gábor és Dobos István írása között, amely nem annyira a beszédhelyzet vizsgálatára épül, mint inkább a *Bevezetés...* tipográfiai, nyomdászati, vizuális elrendezésének értelmezésére. Jólehet, az emlékezés működése is középpontba kerül a különböző Esterházy-kötetekkel kapcsolatban, azonban annak inkább időbeli viszonyait tematizálja a tanulmány, nem pedig az elhangzó beszéd és a lejegyzés kettőségében értett mnemotechnikai feszültséget viszi színre.

Rendkívül szembeötlő, hogy a kötetben két tanulmány is foglalkozik a *Hasnyálmirigynapló*val. A 2016-ban megjelent autotanatografikus [vajon létezik-e ez az összetétel?] kötet nyilvánvalóan olyan dokumentuma a szerző halálának, amely nemcsak hírt ad az elmúlásról, hanem egyszerre rögzíti, fokozatosan regisztrálja a saját elmúlás változó tapasztalatát. Szirák Péter *El kell mennünk innen. Esterházy Péter: Hasnyálmirigynapló és Bartal Mária „Ritmosos szünet.” A betegség reprezentációi Esterházy Péter Hasnyálmirigynapló és A bűnös című kötetekben* című tanulmányai más-más irányból közelítenek a kötethez. Noha a tünetek leírásának szerepe mindkét elemzésben lényegesnek mutatkozik, Szirák Péter szövege inkább a közvetítettségre, valamint a „saját magához és másokhoz fűződő” [120.] viszonyra fókuszál, míg Bartal Máriaé az akvarelltechnikára és metanarratív eljárások szerepére koncentrálna.

Utóbbi terminus [metanarrativitás] akár Fodor Péter tanulmányához is egy kapcsolódási pontot kínálhat, amennyiben kommentár és eredeti, önidézés és újrahasznosítás az elbeszélés létrehozásának feltételeivel függenek össze. Az *Arcél, barkácsolás, implicit olvasók*. Utazás a tizenhatos mélyére című tanulmány egyrészt a címben jelölt EP-művel, másrészt a *Deutschlandreise im Strafraum* című, szintén 2006-ban megjelent kötetrel foglalkozik, és az emlékező narráció működtetésén és a publicisztika textuális beépítésén kívül számos példát hoz az önreflexív diskurzust létrehozó és működtető elemekre is – ilyen módon az írói, szereplői és elbeszélői viszonyok beiródására.

A kötetet alkotó tanulmányok logikai egybefűzésének alternatív lehetősége – a már említett Reichert-tanulmány mellett – éppen Gintli Tibor *A Harmonia caelestis az anekdotikus elbeszélői hagyomány kontextusában* című írásának átmozgatásával jöhetett volna létre. Ennek Kulcsár Szabó Ernő írásával kapcsolatban azért lehetett volna jelentősége, mert egy meghatározott epikatörténeti hagyomány felelevenítésével együtt annak különbségeit is felmutathatta volna. Az Esterházy-prózában való anekdotikus hagyomány jelenléte ugyanis úgy mutat párhuzamot a két tanulmány esetében, hogy mindeközben Márai prózájának súlya eltérő megítélésben részesül. Mert ameddig Mikszáth és Kosztolányi kiemelése mindkét szöveg esetében alapvető,

addig például Jókai és Márai „közvetítő” szerepe már eltérő (ahogyan a formabontás és a nyelvi szubverzió megítélése is). Ez nyilvánvalóan egy olyan értekező prózai párbeszéd lehetőségét helyezi kilátásba, amely a későbbi, az epikai tendenciák változásával kapcsolatos kutatások indikátora is lehet. Reichert szövege például ennek a párbeszédnek a részese, a kései EP-prózával foglalkozó Lengyel Imre Zsolt által jegyzett tanulmány kérdésfelvetése pedig – nem jegyzeteknek és a művészet legitimációjának problematikájára szűkítve – ebbe a diskurzív térbe érkezhethet meg.

A valóban sokszínű kötet két zárótanulmánya [Görözdi Judit és Faragó Kornélia írásai, ahogy egyébként részben Tátrai Szilárd a műfajiság kérdését a funkcionális kognitív pragmatika szempontjából vizsgáló szövege is] tulajdonképpen úgy mutat ki a kötetből, hogy az értelmezés folytatásának szükségszerűségére hívja fel a figyelmet. Egyrészt azért, mert a kulturális emlékezet és a történeti tapasztalat narratív kibomlásának lehetősége legalább annyi kérdést vet fel, mint a hallgatás problémája. Másrészt pedig azért, mert itt még főként „csak” az EP-hatás szerb irodalmi hagyományra történő hatására nyílt rálátás...

A „Nincs vége. Ez a befejezés.” *Tanulmányok Esterházy Péterről* című tanulmánykötettel van, ami véget ért, de az eljövendő Esterházy-értelmezések bizonyosan nem hagyhatják figyelmen kívül a szövegolvasatokat. Noha valamiképpen minden efféle megoldásról csak a legvégén derül ki, visszamenőlegesen, hogy rendben volt-e. [PIM – Prae]

PATAKI VIKTOR

„Lovag Dulcinea életének krónikása”

KEMÉNY ISTVÁN: *ÁLLÁSTALAN TÁNCOS. VÁLOGATOTT VERSEK ÉS VÁLASZOK HEGYI KATALIN KÉRDÉSEIRE*

Komoly fejtöresre adhat alkalmat, ha a Kemény István ötven- és hatvanéves születésnapja alkalmából kiadott kötetek táncosnőjét és táncosát próbáljuk valamilyen módon a kerek évfordulókhoz kapcsolni. S szintén némileg erőltetettnek tűnne az állástalan jelzőből is kiindulni e könyvek esetében, bár a költőség megközelíthető bejelentett munkaviszony nélküli, „alkalmi” tevékenységként is: nem jár felelős pozícióval, bizonyára „komolytalan” és „léha”. A címválasztás első ránézésre (ön)íroniának tűnik, ahogy Kemény költészetét ismerjük, ez nagyon is elképzelhető.

A 2012-ben megjelent *Állástalan táncosnő* Kemény István 1980 és 2006 között keletkezett verseinek gyűjteménye, amely a korábbi, ciklusokba rendezett kötetkompozíciókkal szemben szigorúan időrendben, mindenféle tagolás nélkül közli a verseket, egyfajta folyamként. A költő hatvanadik születésnapjára kiadott *Állástalan táncos* az előző táncrendnek éppen az ellentéte: nem gyűjtemény, hanem egy válogatás az eddigi életműből. De ennél jóval személyesebb, jóval több: egy beszélgetéskötet, amelyben Hegyi Katalin irodalmár kérdezi a költőt a közösen kiszemelt, kiválasztott